

Погляд

Сергій Квіт

ГЕРМЕНЕВТИКА ЯК НЕПІДВЛАДНІСТЬ

У журналі “Слово і Час” (2005. – № 4) під рубрикою “Погляд” була надрукована стаття Романа Мниха “Герменевтика, герменевтика, герменевтика...”, в якій йшлося про мою книжку “Основи герменевтики” (Київ, 2003). Ця стаття писалася не сама по собі, а як відгук на іншу рецензію – Петра Іванишина, який у “Слові і Часі” (2005. – № 1) розглядав одночасно дві мої книжки – поряд із “Основами герменевтики” ще й монографію “Дмитро Донцов. Ідеологічний портрет” (Київ, 2000). За визнанням Р. Мниха, “ця рецензія і стала причиною написання статті”¹. Проте залишається без пояснень, чому акцентовані автором власні професіоналізм і принциповість не змусили його виступити два роки тому, коли були опубліковані “Основи герменевтики” і він їх уперше прочитав (С.50–51). Натомість Р.Мних витримав таку тривалу паузу. Цьому може бути тільки одне пояснення – ідеологічне неприйняття обох моїх книжок.

Ідеологічні причини пов’язані з постаттю Дмитра Донцова та з моїми оцінками деяких наших сучасників. Мабуть, поза конкуренцією тут перебуває Григорій Грабович, ім’я якого згадає у своїй рецензії П.Іванишин. Із відгуку Р.Мниха видно, що він розцінює її як зазіхання на певні “святі” для себе речі. Але ж варто пригадати такі екзотичні тези Г.Грабовича, як Шевченко – особа гомосексуальної орієнтації², Донцов – “профашистської настанови”³, Чижевський – діалектик-гегельянець⁴, щоб зрозуміти, про яку “науку” йдеться. Часопис, контрольований Г.Грабовичем, в огляді журналів згадав добрим словом цього річного четвертий номер “Слова і Часу” лише за статтю Р.Мниха “Герменевтика, герменевтика, герменевтика...”.

¹ Мних Р. Герменевтика, герменевтика, герменевтика... // Слово і Час. – 2005. – № 4. – С.51. Цитуючи цю статтю, зазначаємо в тексті сторінку.

² Згадана теза мандрує в чутках і натяках без згадки головного джерела: Grabowicz G. The Nexus of the Wake: Ševčenko’s Trizna // Harvard Ukrainian Studies. Eucharisterion: Essays presented to Omeljan Pritsak on his Sixtieth Birthday by his Colleagues and Students. – Vol.3/4, 1979-1980. – Part 1. – P. 336. “Many have commented on Ševčenko’s “concern” or “sympathy” for women at great length and with varying degrees of pathos. Although we are now at only a preliminary stage of analysis, it should be noted that in terms of psychoanalytic theory, such feminine identification often points to a homosexual orientation. In Ševčenko, this is substantiated by a number of other patterns and factors. Further textual and biographic investigation, focused on the role and function of this orientation in Ševčenko’s overall creative personality, is obviously necessary”. (“Багато хто відзначає „турботу” або „симпатію” Шевченка до жінок, дуже помітну і з різними ступенями пристрасності. Хоч наразі ми перебуваємо на початковій стадії аналізу, варто зауважити, що з точки зору психоаналітичної теорії така феміністична ідентифікація часто вказує на гомосексуальну орієнтацію. У Шевченка це підкріплюється рядом інших свідчень і чинників. Подальше текстувальне та біографічне розслідування, сконцентроване на ролі й функції такої орієнтації у загальній творчій особистості Шевченка, є, очевидно, необхідним”. Переклад мій. – С.К.)

³ Грабович Г. У пошуках великої літератури // Грабович Г. До історії української літератури. – К., 2003. – С.538.

⁴ Див.: Грабович Г. Цит. вид. – С.399 (прим). Пор.: Фізер І. Про гадане гегельянство Дмитра Чижевського в його історії української літератури // Магістеріум. Літературознавчі студії. – К., 2005. – Т.21.

Стосовно впливу Д.Донцова на багатьох моїх академічних сучасників згадаю такий факт: мені довелося тричі захищати докторську дисертацію про нього перед тим, як я одержав докторський диплом. Не думаю, що десь і колись були схожі прецеденти.

Виступаючи не безпосередньо з приводу “Основ герменевтики”, а проти позитивної рецензії Петра Іванишина, Роман Мних обстоює певні корпоративні позиції, долучаючись до псевдolibерального фальшування постатей української культури. Це вже має свою історію в часи незалежності. Подібно Оксана Забужко у книжці “Філософія української ідеї та європейський контекст” (Київ, 1992), зосереджуючись на Франкові, жодним словом не згадує про визначальний вплив на нього постаті Миколи Міхновського⁵. Після виходу книжки вона погодилася зі слушністю цього зауваження – і не зробила жодних доповнень до другого видання книжки в 1993 р. Цей факт пройшов непоміченим. Ім’я Міхновського через цілеспрямоване замовчування перетворюється на своєрідне табу саме тому, що воно “марковане” українським націоналізмом.

Отже, саме ідеологічні причини зумовили появу полемічної статті Романа Мниха з герменевтичної проблематики. Нонсенсом для нього є згадка про методологічне значення “Основ герменевтики” (С.51). Впадає в очі відверта скандальність тону цього автора, що нібито має підсилити теоретичне підґрунтя його аргументів. Зауважимо відмінність стилістики україномовних і російськомовних писань Романа Мниха. Якщо по-українськи він тяжіє до пасквільного тону, то по-російськи прагне нагнати солодкавого туману⁶ в дусі поручика Ржевського, “ах, я Вас умоляю”. Очевидно, так він сам для себе розрізняє ці два культурних ареали. Короткий вступ із приводу важливості проблематики, до якої він змушений звернутися, переростає в потік мерехтливої свідомості у вигляді часто випадкових думок і цитат, передусім німецьких авторів, але не з перекладів, а власне з німецької мови, що справді є похвальним. Особливе значення для цього автора має той факт, що сам матеріал пишеться у Берліні (С. 58).

Напади ерудиції не мають системного характеру. Радше це прагнення навести всі цитати, занотовані до записника в якійсь берлінській бібліотеці. Вони можуть бути цікавими самі по собі, проте за ними немає концепції, з якою можна дискутувати. Залишається незрозумілим мотивування жалю, що переходить у волення, з приводу смерті Гадамера, а за ним і Дерріди (С.57). Найцікавішим є відступ стосовно сумної долі філологів на початку третього тисячоліття: “Праця філолога важка, як ніколи (а українського філолога – особливо!)” (С.58). Річ у тім, що, наскільки мені відомо, Роман Мних позиціонує себе саме як російського філолога, бути яким, за його логікою, мабуть, легше! Тому цей пасаж я відніс до співчувань особисто собі.

Але перейдемо до герменевтичних проблем, що їх Роман Мних згадує “наскоком” – насправді не маючи чіткого уявлення про їхню суть. По-перше, питання методологій. Спочатку він пише, що Мартін Гайдеггер і Ганс-Георг Гадамер виступали проти методологічної упередженості при інтерпретації твору, з чим треба погоджуватися, особливо зважаючи на грізну вказівку: “Про це треба пам’ятати всім, хто пише про Гадамера і сучасну герменевтику” (С.56). Однак

⁵ Мова йде, зокрема, про участь І.Франка в дискусії з приводу “Самостійної України” (1899–1900) Миколи Міхновського, та про стосунки й листування з Міхновським. Див.: *Квіт С.* Невідомі документи про Миколу Міхновського // Українські проблеми. – 1994. – Ч.2.

⁶ Див.: *Мних Р.* Категория символа и библейская символика в поэзии XX века. – Люблин, 2002. Наукова переконливість цієї монографії потребує окремої розмови.

далі він ставить такий наголос, який видає його повне незрозуміння справи: “Саме слово методологія несумісне з вченням Гайдеггера чи Гадамера” (С.58).

Пишучи про філософську герменевтику, ми не відкидаємо метод як щось непотрібне. На цьому наголошують багато фахівців. Згадаємо Жана Грондена: “Про всю спадщину Гадамера можна сказати, що вона, на протигагу цьому новочасному принципів методичного знання, виходить з сумніву щодо універсального поширення ідеї методу як єдиного шляху до істини. Певна річ, Гадамер не має наміру піддавати сумніву сам метод як шлях до істини. Він швидше прагне означити його межі, оскільки претензія методу на монопольне становище загрожує заступити інші шляхи пізнання істини. У творах Гадамера йдеться про повернення цих шляхів пізнання істини та їхнє філософське виправдання”⁷. Тобто Гадамерові було важливо застерегтися перед владою методології можливим звуженням погляду інтерпретатора та ідеологізацією міркування. Тут же – проблема комунікативної стурбованості, представлена Юргеном Габермасом, спроба герменевтичної утилізації філософії Річарда Рорті, ідея примирення інтерпретацій Поля Рікера. В основі таких застережень лежав негативний досвід панування ідеологій у ХХ столітті, зокрема, втілений злочинами тоталітарних режимів.

По-друге, постмодернізм не можна ставити поряд із філософією Мартіна Гайдеггера, як це робить Роман Мних, заперечуючи мої, як він каже, “спроби відмежувати ідеологію [?! – С.К.] Гайдеггера від постмодернізму і постструктуралізму” (С.56). Зазначимо, що на наступній сторінці він стверджує протилежне, називаючи деконструктивізм і герменевтику “полярними проявами європейської думки” (С.57). Суть проблеми ховається у феноменологічних стратегіях, які успадковувалися й видозмінювалися від одного мислителя до іншого. Це редукція Гуссерля, деструкція Гайдеггера й деконструкція Дерріди. Обидва останніх справді виходили із заперечення влади метафізики⁸. Більше того, Дерріда був захоплений деструкцією мови метафізики. Слушним буде твердження, що цілий постмодернізм неможливий без постаті Гайдеггера. Однак існує фундаментальна відмінність деструкції від деконструкції: перша стратегія має виразно модерністський характер, оскільки передбачає наявність істини. Натомість Дерріда висуває зовсім інші пріоритети, відносячи істину до “логоцентризму”.

У величезній дискусії про розмежування герменевтики та постмодернізму⁹ можемо поставити питання про включення або не включення постмодернізму в герменевтику. Це справді неможливо з погляду засадничо відмінних стратегій, проте, з другого боку, це можливо при нерадикальному використанні ідеї деконструкції¹⁰. Прикладом такого використання може бути книжка Тамари Гундорової про Івана Франка з промовистою назвою “Франко – не Каменярь”¹¹, де авторка передусім наголошує, що Франко – не лише Каменярь, що він має багато естетичних облич. Якщо ми підемо за стратегією деконструкції до кінця,

⁷ Гронден Ж. Герменевтичний метод Гадамера у пізнанні історії. <http://www.ji-magazine.lviv.ua/seminary/2002/sem14-10.htm>

⁸ Із цього погляду на формування стратегій Гайдеггера і Дерріди також великий вплив справив Фрідріх Ніцше.

⁹ Див. зокрема: *Герменевтика и деконструкция*. <http://anthropology.ru/ru/texts/gathered/hermdec/>

¹⁰ Проблема концептуального радикалізму не нова. Згадаємо відмінність у трактуванні структури: абсолютизація у Клода Леві-Строса і методологічна “гнучкість” у Ролана Барта – тут не беремо до розгляду його постструктуралістський дискурс.

¹¹ Гундорова Т. Франко – не Каменярь. – Мельбурн, 1996.

то одержимо Франка у вигляді хаотичного набору інтертекстуальних зв'язків і як наслідок — жодного обличчя, у т.ч. і Каменяря.

Тому, по-третє, не можна атомізувати герменевтику, розглядаючи її як конгломерат випадкових розгалужень. Роман Мних пише: “Гайдеггер висунув один з трьох провідних варіантів герменевтики ХХ століття. Нагадаю, що для Дільтая герменевтика зводилась до проблеми розуміння як способу пізнання в гуманітарних науках, для Гадамера герменевтика стала практичною філософією, а для Гайдеггера ж розуміння було “екзистенцією людини”: живучи, ми тим самим інтерпретуємо буття” (С.54). Такий поділ абсолютно неправомірний навіть із поправками на дискусійність. Від Фрідріха Шлайєрмахера герменевтика стає універсальним вченням про розуміння.

В історичній ретроспективі розвиток європейської герменевтичної традиції виглядатиме так: перші системи інтерпретації (зокрема, антична герменевтика, єврейська екзегетика), християнська герменевтика, романтична герменевтика (передусім Шлайєрмахер і Дільтай¹²), “спеціальні герменевтики”¹³, філософська герменевтика (“Я є” — насамперед Гайдеггер¹⁴, Гадамер, Рікер). Герменевтика є чимось цільним, всі розрізнення залежать від міри редукування. Відповідно Гадамер не винайшов нічого поза Гайдеггером, у річищі мислення якого він працював. Він зумів по-новому з'ясувати проблему герменевтичного кола (після Шлайєрмахера, який стверджував, що його треба розірвати і збагнути авторський сенс повідомлення). Гадамер каже, що проблема — не як вийти з герменевтичного кола, а як увійти в нього. Тобто, насправді зовсім не важливо відтворити сенс повідомлення. Розуміючи та інтерпретуючи, ми самі стаємо частиною тексту, а тому створюємо його сенс, відносячи до свого власного досвіду. Кожний новий інтерпретатор актуалізує текст ізнову і знову.

Тому герменевтикою можемо вважати мистецтво розуміння смислів, інтерпретації знаків, застосування методологій, а також теорію мистецтва розуміння (філософський аспект). Іншими словами, якщо вважати філософію, за Мартіном Гайдеггером, чимось зовсім не корисним, то герменевтика виглядатиме таким способом незалежного міркування, яке спрямоване на розв'язання конкретних проблем розуміння. Тобто є філософією, що може бути практично корисною для тих, хто нею послуговується. Спробуємо дати визначення герменевтиці на підставі її мети. У цьому випадку під герменевтикою ми розуміємо організацію, процес і результат такого правильного міркування, в якому актуалізуються різні інтерпретаційні методології, адекватні¹⁵ для пізнання того чи того тексту. Причому відповідність актуалізації залежить від конкретного інтерпретатора. З питанням актуалізації корелюється моя теза про три рівні інтерпретації тексту (філософський, методологічний та ідеологічний), яка також, без належного обґрунтування, поза

¹² Роль В.Дільтая є набагато більшою, ніж її визначає Р.Мних у своїй класифікації, зокрема з огляду на його діалог із Е.Гуссерлем, тезами про “співпереживання” і “співрозуміння”.

¹³ Заради того, щоб представити історію герменевтики як цілісний процес, під спеціальними герменевтиками ми одночасно розуміємо як т.зв. критично-філософські стилі, естетичні моди або ж методи (у ХХ столітті зокрема — психоаналіз, екзистенціалізм, структуралізм тощо), так і т.зв. галузеві герменевтики, зв'язані з конкретними фаховими напрямками, наприклад, з юриспруденцією.

¹⁴ Філософська герменевтика пов'язується з М.Гайдеггером, який свого часу сприйняв ідею С.К'єркегора про те, що істина не має відстороненого та абсолютного (метафізичного) характеру, вона здійснюється на рівні екзистенції, яка відділяє мислення від буття.

¹⁵ Існує багато “науково узаконених” тлумачень, які цілком неадекватні. Такі непорозуміння можуть бути розкриті з того боку, який інтерпретується, якщо автор однаково володіє обома “культурними кодами”. Наприклад, традиційно неадекватне розуміння європейцями Сходу роз'яснює “Орієнталізм” Едварда Саїда (Київ, 2001).

спробами висміювання, просто не сподобалася Мнихові (С.52—53). Філософія уможлиблює виникнення й відповідну актуалізацію методів (які можуть бути потрібними в кожному конкретному випадку) і не дає примітивізуватися нашому мисленню до рівня ідеології¹⁶.

Стосовно філософського аспекту в герменевтиці, існує ще один нюанс, який не можна ігнорувати. Це сама європейська філософія, винайдена давніми греками, — проникнення у сутність поняття чи явища за допомогою міркування. Філософствувати в європейському розумінні означає не що інше, як міркувати. Ця здатність до глибокого, філософського (на відміну від поверхового, розрахункового) мислення розглядається Мартіном Гайдеггером як головна ознака сутності людини. Тобто будь-яка герменевтика як процес відбувається в горизонті проблеми Dasein (тут-буття) і може бути редукована до неї. Із цього погляду в історії герменевтики ми повинні розглядати не лише власне грецьку герменевтичну традицію (правила розуміння і тлумачення тексту), а й також грецьку філософію як стратегію мислення. Настанову Гайдеггера “Я є” слід розуміти в сенсі збігу позиції читача та інтерпретатора, що пов’язується з есеїстичним мисленням та герменевтикою стилю.

Отже, по-п’яте, для того, щоб з’ясувати місце есеїстики в герменевтиці, до якої вона, на думку Романа Мниха, “не має жодного стосунку” (С.55), нам треба згадати т.зв. герменевтичні жанри. Це переклад, міркування (діалог), читання та есеїстика. Розмежування жанрів умовне, оскільки процес розуміння та інтерпретації завжди має діалогічний характер. Есеїстика найближче пов’язана з читанням: приміром, Тадеуш Бреза називає Мішеля де Монтеня “активним читачем”¹⁷. Хоч той же Гайдеггер схильний до ототожнення “народу, поета і мислителя”¹⁸, тут зовсім не йдеться про актуалізацію романтизму. Ми погоджуємося з думкою, що інтерпретація — це мистецтво. Проте найважливіше тут не особа інтерпретатора і навіть не спосіб чи зміст його тверджень. Нас цікавить авторський есеїстичний дискурс, есеїзм як модерністська антитеза постмодернізму. Розуміння смислу есеїстичної герменевтики ускладнюється тим, що ми справді цінуємо самого автора, але без заклику писати те, що йому заманеться. Визначення “активний читач” — сутнісна характеристика есеїста, який виступає одночасно автором і читачем. Він стає автором саме тому, що є активним читачем — і навпаки.

Хоча засновником цього жанру справедливо вважається Монтень, есей все ж народився зі “Сповіді” Святого Августина. Роман Мних пише, що “не “Сповідь”, а трактат Августина “De doctrina christiana” — “історично визначний твір герменевтики” (С.55). Однак у цьому випадку, так само як і з давньогрецькою спадщиною, маємо синтез, а не розмежування: для герменевтики важливі як міркування Св. Августина про методи інтерпретації, представлені у “Християнській доктрині”, так і екзистенційна визначеність його “Сповіді”. На наш погляд, головна заслуга Гадамера полягає в актуалізації екзистенційного герменевтичного досвіду Отців Церкви: через процес розуміння інтерпретатор бере участь у творенні сенсу повідомлення.

“Зміст моєї книги — я сам”¹⁹, — зізнається Монтень. “Тільки для себе”²⁰, писав і Блез Паскаль, продовжуючи: “У мені, а не в писаннях Монтеня, міститься все,

¹⁶ На ідеологію може перетворитися будь-яка методологія, яка оголошується єдино правильною. У цьому випадку ми не згадуємо у негативній конотації політичні ідеології, які виконують певну роль, і в здоровому суспільстві не претендують на домінування над власне філософським мисленням.

¹⁷ Див.: Бреза Т. Міркування про есей // Українські проблеми. — 1995. — № 2.

¹⁸ Гайдеггер М. Вечірня розмова в таборі для військовополонених // Українські проблеми. — 1998. — № 1. — С. 118.

¹⁹ Монтень М. Опыты: В 3 томах. — СПб., 1998. — Т.1. — С. 6.

²⁰ Паскаль Б. Мысли. — М., 1994. — С. 5.

що я в них вичитую”²¹. Нам відомі спроби представити обох згаданих авторів постмодерністами. Чого варті хоча б твердження Паскаля про “іншого”, немов би цитовані ним у XVII столітті з авторів XX-го: “Два протилежних смисли. Починати треба з них, інакше все стає незрозумілим та єретичним. Адже підсумком будь-якої істини слугує пам’ятання про істинність протилежного”²². Есеїстика — це вільне, хоч іноді “непрофесійне” філософствування. Це також міркування без меж, попри егоїстичну претензійність постмодернізму. Через есей ми безпосередньо спілкуємося з автором. Сучасні теоретики герменевтики ведуть мову також про готовність до розмови і здатність до розуміння, яких невідомо чи можна навчити²³. Цю спрямовану на істину здатність як відмінну рису есеїстики нам слід розуміти у феноменологічному насвітленні Едмунда Гуссерля та його послідовників. Активний читач, який завдяки індивідуальній визначеності формує певний есеїстичний дискурс, є непідвладним інтелектуалом. Відзначимо цю непідвладність як найбільшу потребу сьогодення.

²¹ Там само. — С. 300.

²² Там само. — С. 378.

²³ Богин Г. Социально-педагогический смысл филологической герменевтики. http://www.circle.ru/personalia/circle/bogin/index_html

Н.С.Надъярных. Дмитрий Чижевский. Единство смысла. — М.: Наука, 2005. — 366 с. / РАН, Институт мировой литературы им. А.М.Горького.

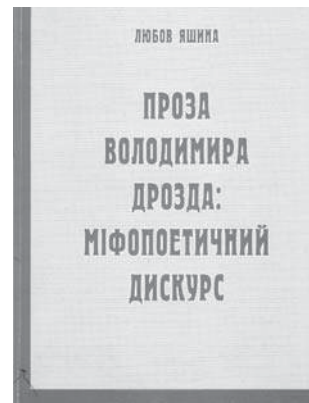

Перше монографічне дослідження про Дм.Чижевського, в якому відтворено по-стать ученого в контексті соціальної і культурної історії, показано його погляд на світ, словесність і місце в ній лю-

дини. Дослідниця за маловідомими й архівними матеріалами відтворює життєпис, оточення, етапи діяльності вченого (Росія, Україна, Чехословаччина, Німеччина, США), аналізує філологічну школу Дм.Чижевського, основу на філософській герменевтиці, міцних зв’язках з історією, антропологією, лінгвістикою. У “Додатку” вміщено кілька статей самого вченого з літературознавства та філософії.

Любов Яшина. Проза Володимира Дрозда: міфопоетичний дискурс: Монографія. — Дніпропетровськ: ООО “Баланс-Клуб”, 2003. — 176 с.

Монографія присвячена питанню міфопоетики творчості В.Дрозда в контексті прози українських письменників-шістдесятників. Автор доводить, що “всебічне дослідження проблем освоєння українською прозою

60–90-х років духовно-художнього світу міфу є актуальним у контексті літературних і загальнокультурних процесів сьогодення”.